
چارچوبی برای تحلیل

چشم‌انداز بلندمدت

اقتصادی – اجتماعی ایران

◀ مقدمه

تهیه و تدوین برنامه چهارم، با توجه به ضرورتها و الزامات ناشی از آرمانهای قانون اساسی، تحولات بین‌المللی، فضای نوین اقتصاد جهانی و نیازهای توسعه اقتصادی - اجتماعی کشور، در مرحله کنونی از جمله رشد سرمایه‌گذاری، تولید و اشتغال و در بلندمدت، برپایی اقتصادی توانمند، پویا و بالنده با هدف تحقق صادرات انبوه به جای صدور مواد و کالاهای نخستین - به ویژه نفت خام - مستلزم داشتن رویکردی منطقی نسبت به تحولات پیش رو، و ترسیم چشم‌انداز آینده در افق بلندمدت Vision است.

جهان در قرن بیست و یکم، دنیایی آکنده از رقابت، توسعه بازارها، ظهور و رواج تکنولوژی‌های برتر و گسترش تجارت است. بنابر این شرط توفیق در این عرصه، بهره‌گیری از فرصتها و رویارویی با چالشهای پیش رو است، و این همه ایجاب می‌کند که فرایند توسعه اقتصادی - اجتماعی با رویکردی راهبردی نسبت به تشخیص شرایط جدید بین‌المللی و با شناخت دگرگونیها در ترکیب و روند مناسبات سیاسی - اقتصادی جهانی و منطقه‌ای، و همچنین با نگرش به مهم‌ترین مسائل و تنگناهای اقتصاد ملی، مسیر انجام تحولات ساختاری - تکنولوژیک و پاسخگویی به الزامات رشد پایدار و با ثبات اقتصاد کشور را هموار سازد.

بدیهی است اتخاذ رهیافتی استراتژیک نسبت به تعیین اولویتها و جهت‌گیری‌های اساسی آینده کشور، در متن تحولات بین‌المللی - منطقه‌ای، تنها نمی‌تواند به برنامه‌ها و سیاست‌گذاری‌های کوتاه‌مدت و میان‌مدت بسنده کند و ناگزیر باید بر برنامه‌ریزی‌های بلندمدت، ارائه‌ی دورنما و تحلیل چشم‌اندازهای با افق دوردست، با هدفگذاری و سمت‌گیریهای روشن و مشخص متکی باشد. برنامه‌ریزی‌های بلندمدت، با تجسم بخشیدن به مبانی اقتصادی - اجتماعی - فرهنگی جامعه آرمانهای آینده، زمینه شکل‌گیری تحولات و اصلاحات و بازآرایی اقتصاد ملی و چارچوبهای طراحی و اجرای برنامه‌های میان‌مدت و کوتاه‌مدت را فراهم می‌آورد. مدیریت اقتصادی در قالبهای غیر مبتنی بر نگرشهای راهبردی، و بدون تعهد به آرمانها و آماجهای بلندمدت، در نهایت، کشور را به مسیر نوعی روزمرگی و تسلسل و تراکم دشواریها و تنگناها سوق خواهد داد.

شایان توجه است که برنامه بلندمدت راهبردی، در مجموع اقتصاد ملی و در بخشهای مختلف آن به هیچ روی به معنای تجمیع چند برنامه میان مدت نیست و در واقع، هدف نهایی آن معطوف به تبیین گزینشهای استراتژیک و جهت های اصلی تحولات ساختاری - نهادی و ارائه ی عرصه های انتخاب برای تدوین برنامه های میان مدت، در مسیر حرکت به طرف جامعه آرمانی است. از همین رو برنامه های بلندمدت را می توان با تمثیلی ساده، به افروختن نوری در تاریکی آینده تشبیه کرد که حرکتها و ساماندهیهای کوتاه مدت و میان مدت را، با کمترین انحراف و اتلاف در تخصیص منابع، به سوی نقطه راهنما هدایت می کند.

در همین حال برنامه استراتژیک بلندمدت، چشم اندازهای آینده کشور را با ملاحظه روندها و گرایشهای راهبردی سیاسی - اقتصادی - اجتماعی - فرهنگی، در سطوح بین المللی و ملی، مطرح می کند و به اعتبار این برنامه، تحلیل چشم انداز، تفاوت های اساسی با شکل موسوم برنامه ریزی های میان مدت و بلندمدت اجرایی دارد. هدف از تهیه چنین برنامه ای از یک سو، آگاهی از گرایشهای مسلط و تعیین کننده در حوزه مسائل مربوط به امنیت و بقای ملی در آینده است و از سوی دیگر، شناخت عوامل بحرانزا و ارائه ی راهکارهای مناسب برای غلبه بر بحرانها است، که ناگزیر باید با ارائه ی چارچوبی برای مدیریت استراتژیک و طرح راهبردهای بلندمدت توسعه اقتصادی - صنعتی کشور با نگرشی به فرصتها و چالشهای پیش رو توأم باشد. طبعاً طی کردن مرحله گذار از وضع موجود، و رسیدن به وضع مطلوب در افق بلندمدت، مستلزم دگرگونی در ساختارها و نهادها و همچنین تنظیم حرکتها به گونه ای بهینه و به نحوی است که بتواند زمینه های رشدی پیوسته و پایدار، مبتنی بر تحولات عمیق تکنولوژیک را فراهم آورد. در سازماندهی تنظیم این برنامه، ناگزیر باید دیدگاهی استراتژیک را اتخاذ کرد، که الزاماً دو زمینه زیر را در بر می گیرد:

- مطالعات تخصصی استراتژیک که جنبه عام و راهبردی دارد.

- تدوین راهبردهای برنامه ای بلندمدت، که به طور خاص معطوف به تدوین چارچوب برنامه ها در سطوح کلان بخشی و منطقه ای است.

در آینده نگری اقتصاد ایران، چند نکته حائز اهمیت است:

۱- ویژگی‌های ممتاز جغرافیایی اقتصادی ایران و قرار گرفتن آن در مرکز ذخائر نفت و گاز جهان [بیش از هفتاد درصد (۷۰٪)] و دسترسی به بازارهای منطقه‌ای، در حدود ۳۰۰ میلیون نفر در شرایط کنونی و در افق بلندمدت، بیش از نیم میلیارد جمعیت توأم با اهمیتی که مکان و موقعیت مکانی **Location** در محاسبات بنگاه‌های بزرگ صنعتی - تجاری جهان، در یافتن محل مناسب برای سرمایه‌گذاری، تولید صنعتی و تجارت پیدا کرده است. اگر چه در تحولات اقتصاد بین‌المللی، دگرگونی در فناوری، کاهش هزینه حمل و نقل، سرعت ارتباطات و جریان اطلاعات، منجر به کاسته شدن اثر فواصل مکانی شده است، با این حال در تعاملات اقتصادی مناطق جهان از جمله روانه‌های مربوط به تجارت، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، سرمایه‌گذاری‌های مالی و جریان تکنولوژی، هنوز فاصله‌ها و موقعیت مکانی، نقش پراهمیتی دارد و از همین روی ایران، از دیدگاه شکل‌گیری یک شبکه بزرگ تولید و تجارت مواد و کالاهای واسطه‌ای و قطعات و کارافزارهای صنعتی **Supply Network**، در حوزه‌های اطراف خود، و دسترسی به بازار وسیع منطقه، بالقوه دارای استعداد و امتیاز توسعه‌ای فوق‌العاده‌ای است، و می‌تواند از طریق پیوند با اقتصاد جهانی و نفوذ در شبکه‌های ارزش بین‌المللی، به یک قطب بزرگ تولید صنعت و تجارت در منطقه تبدیل شود.

۲- ایران در سالهای آینده ضرورتاً، عضوی از سازمان تجارت جهانی خواهد شد. اهمیت این مطلب از آن باب است که، در شرایط کنونی بیش از نود درصد (۹۰٪) ارزش مبادلات کالا و خدمات جهان (زائد بر ۱۴ هزار میلیارد دلار)، در بین اعضای این سازمان با حضور ۱۴۶ کشور انجام می‌پذیرد و ایران، در سالهای آینده نمی‌تواند از ورود در چنین باشگاهی صرفنظر نماید، و ناگزیر باید مراحل الحاق به چنین سازمانی را، از دیدگاه اصلاحات نهادی و سیاستی بپذیرد و به آن عمل نماید. نخستین گام برای پیوستن به سازمان تجارت جهانی برای کشوری چون ایران، که بخش اعظم فعالیت‌های اقتصادی آن با نهاد دولت و تصدی‌گریهای آن، پیونده خورده است، اصلاح نهادهای عمومی، کوچک کردن دولت و کارآمد کردن آن، توسعه بخش خصوصی و آزادسازی در وجوه مختلف اقتصادی است.

۳- در فرایند جهانی شدن اقتصاد، گسترش تجارت در ابعاد وسیع، یکی از ویژگی‌های مهم دهه‌های آینده خواهد بود. نسبت تجارت به تولید ناخالص داخلی جهان، که در سال ۱۹۵۰ معادل هفت یا هشت درصد (۷٪ یا ۸٪) بوده و در شرایط کنونی به بیست و دو تا بیست و سه درصد (۲۲٪ تا ۲۳٪) رسیده است، بنابر پیش‌بینی رئیس سابق سازمان تجارت جهانی، در دو دهه آینده به حدود پنجاه درصد (۵۰٪) افزایش خواهد یافت. این مطلب به آن معنا است که ارزش صادرات کالایی جهان، در بیست سال بعد، به حدود ۳۰ هزار میلیارد دلار خواهد رسید. اگر با توجه به موقعیت ممتاز جغرافیایی ایران، پهنه گسترده سواحل جنوبی و شمالی، و همچنین اهمیت آن به منزله گذرگاه اصلی در کریدور شمال - جنوب چنین فرض شود که تنها ده درصد (۱۰٪) از این مبادلات تجاری از مسیر ایران بگذرد، ایران در این افق زمانی باید بتواند زمینه‌های لازم برای ایجاد پایگاههای تجاری، و ترانزیت منطقه‌ای و بین‌المللی را در حد ۳۰۰۰ میلیارد دلار در سال هدف (سال میلادی ۲۰۲۰)، فراهم آورد.

۴- اقتصاد ایران اکنون در وضعیتی است که ضرورتاً، تمایل به اصلاحات و گرایشهای سیاسی در جهت آزادسازی، جلب سرمایه‌های خارجی، گسترش سرمایه‌گذاری‌های داخلی، توسعه و تعمیق فرایند صنعتی شدن، رشد مبادلات تجاری با خارج در چارچوب نهادسازی‌ها و تغییرات ساختاری پیش‌بینی شده در برنامه سوم عمرانی، در آن قوت گرفته است. بنابر این، چشم‌انداز، با ملاحظه امتیازات بر شمرده کشور، باید ضمن بیان فرصتها و چالشهای آینده، چارچوب معناداری را برای ادغام متقارن اقتصاد ایران در اقتصاد جهانی، مطرح نماید و همین مطلب نیز می‌تواند، به منزله محور اصلی موضوعی برنامه چهارم و متضمنات آن، از دیدگاه نهادآرایی‌های نوین و مناسب، انتخاب، و در فرایند تدوین برنامه چهارم به کار گرفته شود.

◀ حوزه‌های موضوعی تحلیل چشم‌انداز آینده ایران

فضا و تحولات اقتصادی بین‌المللی

- دگرگونی‌های ساختاری در روابط بین‌المللی

- ویژگی‌های نظم جدید اقتصاد جهانی (درهم‌آمیزی بین‌المللی و همگرایی‌های منطقه‌ای)

- گسترش بازار و رقابت بین‌المللی

- تکنولوژی‌های نو

- جهانی شدن فعالیتهای بنگاهی

- آزادسازی، توسعه بخش خصوصی و کاهش سهم و نقش دولتها

- نظامهای نوین سازماندهی صنعتی

- آزادسازی و توسعه بازارهای مالی

- همگرایی‌های منطقه‌ای

...

- روند درهم‌آمیزی کشورهای در حال توسعه با اقتصاد جهانی

- پیوند با اقتصاد جهانی: تکنولوژی، بازار و سرمایه

- شکلهای گوناگون درهم‌آمیزی بین‌المللی

- بررسی تطبیقی درهم‌آمیزی بین‌المللی

...

- الزامات درهم‌آمیزی بین‌المللی و همگرایی‌های منطقه‌ای

- رشد و همگرایی‌های اقتصادی

- برونگرایی و باز بودن نظام اقتصادی

- نقش و سهم دولت و شرکتهای دولتی

- آزادسازی مالی

- مدیریت اقتصادی

- توسعه منابع انسانی و آموزش

...

- چشم‌انداز آینده اقتصاد جهانی

- موقعیت ایران از دیدگاه ادغام استراتژیک در اقتصاد جهانی

- روابط و مناسبات سیاسی بین‌المللی و منطقه‌ای
- ژئواکونومیک نفت و گاز
- ساختار تولید و تجارت
- ...
- ارزیابی عملکرد اقتصاد ایران، از دیدگاه درهم‌آمیزی با اقتصاد جهانی
- روندهای تجارت خارجی
- روندهای سرمایه‌گذاری خارجی
- موانع ساختاری، سیاسی و عملکردی
- ...
- ضرورت درهم‌آمیزی اقتصاد ایران با اقتصاد جهانی
- جمعیت و اشتغال
- کاهش درآمدزایی بخش نفت
- رشد و توسعه اقتصادی - صنعتی
- ...
- درهم‌آمیزی اقتصاد ایران با اقتصاد جهانی: الزامات و راهبردها
- امتیازها و محدودیتها
- الزامات و راهبردها
- ...
- شناخت ویژگی‌های اقتصاد ایران
- سرزمین و جمعیت
- ساختار تولید و بازرگانی خارجی
- سرمایه انسانی، مهارتها، درجه پیشرفت فنی و قدرت جذب اقتصادی
- توسعه انسانی
- وابستگی‌های اقتصادی - انرژی، غذا و تکنولوژی

- موقعیت ایران در مقایسات بین‌المللی

فضای سیاسی و جهت‌های کلی تحولات اقتصادی - اجتماعی دو دهه اخیر

- جهت‌گیری‌های توسعه‌ای

- چارچوب مدیریت اقتصادی - دگرگونی‌های سیاسی

- روند و گرایشها

- روندهای اقتصادی - کلان (تولید، مصرف، سرمایه‌گذاری، تجارت، جمعیت، اشتغال، بهره‌وری و ...)

- روندهای اقتصادی - بخشی (بخشهای استراتژیک شامل انرژی، صنعت، آب، کشاورزی و ارتباطات و ...)

- روندهای اجتماعی - فرهنگی (توزیع درآمد، نابرابری‌های شهر و روستا، آموزش، بهداشت، زنان، جوانان، تأمین اجتماعی و ...)

- روندهای آمایشی - منطقه‌ای

- تنگناها و محدودیتها (ساختاری، نهادی، سیاسی، عملکردی و ...)

آینده‌نگری و گزینه‌های توسعه اقتصادی - اجتماعی

- دیدگاهها و خاستگاه‌های اقتصادی - اجتماعی

- شناخت تصویر جامعه آرمانی (قانون اساسی و سایر منابع)

- سازماندهی دولت و نظام اقتصادی کشور

- نقش بخش دولتی

- قلمرو فعالیتهای بخش خصوصی

تصویر بلندمدت اقتصاد ایران

- قانونمندی‌های رشد اقتصادی - صنعتی و تحولات ساختاری

- ملاحظات تأثیرگذار در تصویر آینده اقتصادی - اجتماعی کشور

- ملاحظات جمعیتی (جمعیت، اشتغال، بهره‌وری، بیکاری)
- ملاحظات اقتصادی (رشد، تحول تکنولوژیک و دگرگونی ساختاری)
- ملاحظات آمایشی
- ملاحظات اجتماعی
- ...

- گزینه‌های رشد (تولید، سرمایه‌گذاری، تجارت، جمعیت، اشتغال، بهره‌وری و ...)
- توسعه منطقه‌ای، تأمین اجتماعی، امنیت غذایی و ...
- ...

الزامات و راهبردهای تحقق هدفهای استراتژیک بلندمدت

- توسعه سیاسی و جامعه مدنی
- اصلاحات دیدگاهی و تجدید ساختار اقتصاد ملی
- فضاسازی برای گسترش فعالیتهای اقتصادی صنعتی (چارچوب مدیریت اقتصادی)
- تنظیم روابط بین‌المللی، همکاری‌های فنی و جلب سرمایه‌های خارجی
- هماهنگی و اصلاح جهت‌گیری‌های مالی، پولی و تجاری
- تجهیز منابع، توسعه نیروی انسانی و افزایش کارایی (توسعه علوم و تکنولوژی)

راهبردها

- توسعه بخش خصوصی و سرمایه‌گذاری خارجی
- برون‌گرایی و توسعه صادرات صنعتی
- رقابت‌پذیری و سازمان صنعتی
- ارتقای توانمندی‌های تکنولوژیک
- توسعه صنعتی و توسعه پایدار
- توسعه منطقه‌ای
- امنیت انسانی

◀ چارچوب تدوین طرح راهبردی توسعه اقتصادی - صنعتی ایران Vision

◀ ۱- عوامل تأثیرگذار بر رویکرد آینده اقتصادی - صنعتی کشور

طراحی تصویر و منظر آینده توسعه اقتصادی - صنعتی ایران، ناگزیر از الزامات و ملاحظات زیر تأثیر می‌پذیرد:

- دگرگونی در ساختار مناسبات و روابط اقتصادی - صنعتی در فضای نوین اقتصاد جهانی (تغییر نقش دولت، توسعه بخش خصوصی، مقررات‌زدایی و آزادسازی، گسترش تجارت و تشدید رقابت بین‌المللی، تغییر در دیدمانهای اقتصادی - فنی صنعت و تولید صنعتی در جهان، ورود به عصر اطلاعات و انفورماتیک و ...)

- دگرگونی در دیدمانهای توسعه اقتصادی - صنعتی در جهان با تکیه بر رشد برون‌نگر و توسعه مشارکت سیاسی و اقتصادی

- دگرگونی در نقش دولت و نهادارایی‌های نوین در بخش عمومی، با هدف آینده‌نگری و بسترسازیهای مناسب

- ارزیابی عملکردهای سیاستی گذشته در حوزه‌های اقتصادی - صنعتی

- ارزیابی عملکرد اقتصادی - صنعتی کشور طی دو دهه گذشته و موانع ساختاری - نهادی توسعه اقتصادی - صنعتی

- ارزیابی برتری‌ها و امتیازات نسبی اقتصادی - صنعتی کشور

- ارزیابی گزینه تداوم روند موجود، ضرورت‌ها و چالشهای آینده

◀ ۲- ویژگی‌های جامعه آرمانی و اصول و ارزشهای متعالی حاکم بر فرایند رشد و توسعه

اقتصادی - اجتماعی کشور (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و سیاستهای کلی نظام)

COREVALUES

- کرامت و توسعه انسانی

- اقتصاد و امنیت ملی

- نیازهای اساسی جمعیت

- عدالت اجتماعی
- ارتقای توانمندی‌های علوم، تحقیقات و فناوری
- حفظ محیط زیست و توسعه پایدار

۳- تصویر و رویکرد استراتژیک توسعه اقتصادی - اجتماعی ایران در دو دهه آینده

MACROVISION

درآمد سرانه در سال هدف و دگرگونی‌های ساختاری ملازم آن

۳-۱- ساختار اقتصادی

- ساختار تولید ملی و سهم بخشهای اقتصادی در تولید، تجارت و اشتغال
- سهم سرمایه‌گذاری در تولید ناخالص داخلی
- بهره‌وری عوامل تولید
- سهم دولت و بخش خصوصی در هزینه ملی
- توزیع درآمد و بیکاری
- حجم تجارت و سهم آن در تولید ناخالص داخلی

۳-۲- سطح درهم‌آمیزی و نفوذ در اقتصاد جهانی

- حجم و سهم تجارت ایران در تجارت جهانی
- سهم سرمایه‌گذاری خارجی در مجموع سرمایه‌گذاری کشور
- سهم صادرات صنعتی در مجموع صادرات کشور
- سهم ایران در مجموع روانه و انباره‌ی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در جهان، در سال هدف

۳-۳- دانش، تحقیقات، تکنولوژی و سرمایه انسانی

- سهم هزینه ناخالص تحقیقات صنعتی در تولید ناخالص داخلی
- سهم نیروی کار با تحصیلات دانشگاهی در مجموع نیروی کار

- سهم صادرات خدمات در مجموع صادرات کالا و خدمات
- نسبت متوسط بهره‌وری نیروی کار در ایران به بهره‌وری نیروی کار در کشورهای OECD

۴- تصویر و رویکرد استراتژیک آینده بخش صنعت و توسعه صنعتی در ایران

INDUSTRIAL VISION

هدف از توسعه صنعتی در دو دهه آینده، استقرار یک بخش صنعتی رقابت‌پذیر، پویا، انعطاف‌پذیر، توانمند و بالنده است.

۴-۱- ساختار صنعتی

- ارزش افزوده صنعت
- سهم ارزش افزوده صنعت در تولید ناخالص داخلی
- سهم ارزش افزوده خدمات صنعتی در کل ارزش افزوده بخش خدمات
- ارزش صادرات نفتی
- سهم صادرات صنعتی در کل صادرات
- سرانه محصول و صادرات صنعتی
- شاغلین در بخش صنعت
- سهم شاغلین بخش صنعت در کل اشتغال کشور

۴-۲- دانش، تحقیقات و فناوری در بخش صنعت

- سهم هزینه ناخالص تحقیقات صنعتی به ارزش افزوده بخش صنعت
- سهم نیروی کار تحصیل‌کرده (تحصیلات دانشگاهی به ویژه در رشته‌های علوم و مهندسی) و نیروی کار ماهر در کل نیروی انسانی بخش صنعت
- سهم صنایع با ارزش افزوده بالا و دانش‌بر، در مجموع ارزش افزوده بخش صنعت
- متوسط بهره‌وری نیروی کار بخش صنعت ایران، به میانگین بهره‌وری نیروی کار بخش صنعت کشورهای OECD

۵- ویژگی‌های فرایند رشد صنعتی

- پایداری و استمرار رشد صنعتی
- رقابت‌پذیری
- نفوذ در اقتصاد جهانی و شکل‌گیری حوزه‌های برتر تولید صنعتی